

Катерина Шаповал

УДК 811.161.2:81'366.543:[81'367.633+81.37] "712"

ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ ПРОСТІР ПРИЙМЕННИКОВИХ СПОЛУК *У/В МЕЖАХ* + Р.В., *У/В РАМКАХ* + Р.В. У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ ТА ЇХНІ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ЗВ'ЯЗКИ

У статті розглянуті особливості функціонування новітніх локативних похідних приєменників *у/в межах* + Р.в., *у/в рамках* + Р.в. у сучасній українській пресі, науковій літературі та офіційно-ділових документах; схарактеризовані синонімічні та антонімічні зв'язки досліджуваних приєменникових одиниць.

Ключові слова: приєменник, локативність, абстрактне значення, okazіональне вживання, локум.

Граматична система сучасної української літературної мови, незважаючи на її відносно високу стійкість, унормованість і стабільність засад, під впливом екстра- та інтралінгвальних чинників зазнає певних змін. Їх простежуємо передусім у поповненні складу граматичних одиниць, удосконаленні норм. Такі зміни виявляє і приєменникова система: вона активно поповнюється новими одиницями. Появу нових приєменників зумовлює подальша стильова диференціація засобів сучасної української літературної мови, потреба виражати в спеціальних сферах – науковому і публіцистичному стилях, у діловому мовленні – найабстрактніші відношення, виразніше, глибше й точніше диференціювати ці відношення в усіх стилях [11, с. 268–269].

Приєменники завжди були одним із найвідкритіших, найдинамічніших типів службових одиниць, який активно поповнюється новотворами. Проблема збагачення приєменникового складу привертала увагу багатьох учених, зокрема О. Мельничука [9], І. Вихованця [3] та інших. З часу виходу у світ монографії І. Вихованця "Приєменникова система української мови" (1980) нові приєменники не були об'єктом спеціального дослідження. Першу спробу представити повний реєстр усіх приєменників української мови зробила проблемна група Донецького національного університету, очолювана доктором філологічних наук, професором А. Загнітком (у межах міжнародного проекту "Приєменники в синхронії та діахронії: морфологія та синтак-

сис"). Вона уклала Словник українських приєменників (див. [4]), до корпусу якого внесено 1705 приєменників і слів, наближених до цієї частини мови. Укладений словник – це успішна спроба лексикографічного опрацювання й подання складного фрагмента морфології та синтаксису української мови, пов'язаного з функціонуванням приєменників. У дослідженні нових приєменникових утворень будемо звертатися до новітнього словника, який заслуговує довіри.

Мета нашої статті – розглянути особливості функціонування новітніх локативних похідних приєменників *у/в межах* + Р.в., *у/в рамках* + Р.в. у сучасній українській пресі, науковій літературі та офіційно-ділових документах, з'ясувати статус цих одиниць, схарактеризувати їхні синонімічні та антонімічні зв'язки, установити ступінь репозиціоналізації.

Приєменникові сполуки *у/в межах* + Р.в., *у/в рамках* + Р.в. належать до похідних одиниць. Про семантичну природу приєменників давно точилися дискусії. Існує чимало підходів до вивчення цієї частини мови. Так, І. Кучеренко визнає семантичну повноцінність приєменників, вважає їх прислівниками узагальненого значення [8, с.131, 150; 6, с.12–23]. Учений наводить низку переконливих фактів, які підтверджують статус приєменника як самостійного слова: лексичне значення, перекладність, синонімія, багатозначність, антонімія тощо. Слід, проте, зауважити, що не можна повністю ідентифікувати лексичне значення іменників із значеннями приєменникових сполук, оскільки останні тільки зберігають тісний зв'язок зі своїми повнозначними дериватами, але не збігаються з ними повністю. Як зазначає В. Алієва, приєменники субстантивованого походження дуже своєрідні. Розвиваючи значення відмінків іменників, вони збагачують ці значення різними смисловими відтінками. У процесі закріплення новотворів у службовій функції відбувається абстрагування значення, але воно не стає повністю абстрактним: його "обтяжує" попередня предметність.

Розглянемо, від яких слів походять приєменники *у/в межах*, *у/в рамках*, як лексичне значення субстантивів, що послужили базою для їхнього створення, впливає на значення приєменникового новотвору. Звернемося, зокрема, до тлумачення слів *межа* і *рамка*.

Межу визначаємо як лінію (умовну), що розділяє між собою якісь частини поверхні, як певний кордон, границю поділу якоїсь території. **Рамка** визначається як певні межі, у яких щонебудь відбувається, розміщується.

Певна дія чи процес, відбуваючись *у межах*, *у рамках*, означають місцеперебування чи рух об'єкта в обмеженому просторі. Наприклад: *Положення про рекреаційну діяльність у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду України (Наказ Міністерства юстиції України № 330 від 22.06.2009 р.); Індуктивно-аналітична форма технічної раціональності, яка почала свій розвиток у рамках робіт Ф. Бекона, давала можливість виявляти закономірності використовуваних в техніці явищ (С. Бескаравайний). Відтинок часу, обмежений якими-небудь строками, обсяг, ступінь чого-небудь. Наприклад: Нульовий тариф у рамках 33 безкоштовних хвилин діє тільки на території Львова (<http://www.mts.ua>); Максимальні концентрації у плазмі досягаються у межах 1 години, час напіввиведення – 3,5 години (Інструкція для медичного застосування препарату Солпадеїн [Solpradein]. Допустиму норму чого-небудь. Наприклад: Ставки єдиного податку для суб'єктів малого підприємництва – фізичних осіб – встановлюється місцевими радами залежно від виду діяльності, є фіксованими і не залежать від розміру виручки фізичної особи – платника єдиного податку в межах дозволеного (Лист Державної податкової адміністрації “Про спрощену систему оподаткування”; 1803/П/17-0415 від 28.01.2008 р.); Присутність покуців чоловічої статі примушує поводитися у рамках порядності після прочитання назви книжки (О. Воляннюк, Л. Клименко).*

Отже, слова **межа**, **рамка** означають певні кордони, обмежений простір, що має свої межі та рамки, відтинок часу, норми допустимого, виходячи за які, предмет, дія переходить “за межі”, “за рамки”. Іменники **межа**, **рамка** вживаються в множині, указуючи на перебування, місце розташування чогось в обмеженому просторі, закритому принаймні із двох сторін, у певних обставинах, виходячи за межі яких, об'єкт опиняється поза визначеною зоною, поза визначеним простором і встановленими законами.

Первинний приєменник *у/в* за своєю природою дуже абстрактний. Виявити значення цього приєменника, як і будь-якого іншого, можна

тільки вивчивши його оточення. Приєменник *у/в* має велику кількість значень і сполучається з аргументами в родовому, знахідному та місцевому відмінках. А. Загнітко визначає локативне значення цього приєменника як одне з першорядних. Приєменник *в(у)* в конструкції з М. в. вказує на семантику перебування всередині чи на поверхні чогось. Ці значення зумовлюються наявністю в складі їхніх назв тривимірних об'єктів із чітко виявленими ознаками об'ємності і поверхні [5, с.19]. Приєменникові сполуки *у/в межах* + Р. в., *у/в рамках* + Р. в. включають до складу первинного приєменника *в(у)* іменники **межа** та **рамка**, які й тримають на собі основне значення. Приєменникові сполуки *у/в межах* + Р. в., *у/в рамках* + Р. в. вказують на контактне місцеперебування чи переміщення без орієнтації на конкретну сторону предмета. Наприклад: *Відшкодування ПДВ у межах реструктурованих сум податкового боргу (Наказ ДПА, Мінфіну, Держказначейства України № 78/238/65 від 20.02.2009 р.); У рамках дослідження велася розробка засобів, які дозволили “представити” взаємозв'язок феномена технічної раціональності і методології, онтології епохи Нового часу як єдиної системи (С. Бескаравайний).*

Приєменникова система, як уже зазначалося, є однією з найдинамічніших, яка поповнюється новотворами, використовуючи фактаж інших частин мови – повнозначних і службових. Щоб змінити частиномовний статус одиниці будь-якого граматичного класу, необхідно пройти певні етапи, щаблі, аби остаточно закріпитися в новому для себе амплуа. У мові всі процеси відбуваються достатньо повільно, тому що вона прискіпливо обирає найоптимальніший варіант функціональної одиниці, відкидаючи “зайві” та недостатньо важливі для її існування. Приєменникова система, як і будь-яка інша система мови, включає до свого складу одиниці, які закріплюються як загальноновживані та унормовані, при цьому перехідні одиниці на різних ступенях препозиціоналізації мають місце для існування. Деривати різних частин мови, проходячи певні ступені оприйменкування, можуть набувати статусу власне приєменників або ж залишатися такими, які вживаються оказіонально як авторські новотвори, що так і не ввійдуть до загальномовного реєстру. Проміжним етапом до корпусу власне-приєменників виступає щабель функціональних еквівалентів, або слів, які вживаються у значенні приєменників. Саме до цього підкласу належать досліджувані нами сполуки *у/в межах* + Р. в., *у/в рамках* + Р. в. Як бачимо, функціональним еквівалентам властиве зневиразнення плану змісту субстантивів **межа** та **рамка**, на

основі яких побудовані сполуки, але прийменникові сполуки ще допускають ухордження до їхнього складу узгодженого означення, що вказує на часткову препозиціоналізацію. Наприклад: *Прослідковуючи події, ми розуміємо, що дивізія весь час діяла у вузьких **рамках** обставин, вибір був дуже невеликим* (<http://powertracker.org/>).

Використання прийменникових сполук *у/в межах* + Р. в., *у/в рамках* + Р. в. у значенні прийменників спостерігаємо в основному в текстах наукового, публіцистичного стилю та офіційно-ділових документах.

Прийменники *у/в межах* + Р. в., *у/в рамках* + Р. в. здебільшого виступають синонімами. У газетних статтях, скажімо, спостерігаємо, що досліджувані прийменникові сполуки часто є взаємозамінними. Наприклад: *В **рамках** всеукраїнського туру “З Україною в серці” відбудуться наступні концерти в Чернігівській області. Завтра, 27 квітня, у Львівському цирку пройде концерт вінницького гурту “ТІК”. Виступ пройде в **межах** їхнього третього всеукраїнського “Народного туру”* (<http://blogs.korrespondent.net/>).

Прийменникові сполуки *у/в межах* + Р. в., *у/в рамках* + Р. в. є синонімічними та взаємозамінними у разі використання одного прийменника в заголовку, а іншого – у самому тексті для уникнення тавтології. Наприклад: *Показовий виступ робітників МНС у **рамках** тижня безпеки життєдіяльності* [заголовок статті]; *23 квітня в київській гімназії імені Лесі Українки №117 в **межах** тижня безпеки життєдіяльності відбудеться показовий виступ робітників Печерського районного управління з питань надзвичайних ситуацій ГУ МНС в м. Київ* [текст статті] ([http://b2blogger.com/\(pressroom\)](http://b2blogger.com/(pressroom))).

У словнику А. Загнітка ці сполуки теж визначаються як синонімічні. Відомо, що ступінь синонімічності залежить від ступеня збігу лексичної сполучуваності, або, іншими словами, ступінь синонімічності тоді вищий, коли більше контекстів, у яких досліджувані слова можуть замінювати одне одного. Якщо припустити, що два слова вживаються абсолютно однаково в усіх випадках, то вони повинні бути тотожні за змістом. Сполучуваність слів дозволяє виявити зони їхньої синонімії й тим самим конкретизувати лінгвістичне поняття “семантично близькі слова” [10, с.18]. Навіть за умови поєднання одних і тих самих лексем обов’язково потрібно враховувати модель, у якій вони поєднуються, і спрямованість зв’язку. Функціональні еквіваленти *у/в межах* + Р. в., *у/в рамках* + Р. в. не є стовідсотково взаємозамінними, що і вказує на дублетність цих одиниць, а саме на їхню синонімічність, хоч прийменникові сполуки часто

вживаються в одному контексті. Як синоніми, розглядані прийменники близькі за значенням, позначають те саме поняття, здатні до взаємозаміни в тексті без втрати ними основного змісту.

Просторові відношення часто визначають формулою $A + r + L$, де A являє собою локалізований об’єкт, L – локалізатор, тобто об’єкт, щодо якого локалізується A ; r – просторове відношення, що пов’язує об’єкти A та L [2, с. 8]. Необхідно звернути увагу на лексичні значення слів, що являють собою локалізатор – іменник (субстантивований прикметник, дієприкметник) у родовому відмінку. Проаналізувавши зібраний фактичний матеріал, можна стверджувати, що локалізатором виступають іменники конкретного та абстрактного значення. Підкреслимо, що прийменникова сполука *у/в рамках* + Р. в. має більший ступінь абстрактності щодо сполуки *у/в межах* + Р. в., яка ще зберігає, так би мовити, значення “межі” як відтинку певної території, землі, населеного пункту.

За семантикою локалізаторів можна визначити такі групи іменників, уживаних у родовому відмінку: 1) лексеми – назви материків, держав, географічних та промислово-економічних районів, населених пунктів та їхніх частин: *Територія розселення українців у **межах** сучасної Польщі* (<http://www.bojky.wordpress.com/>); 2) лексеми на позначення закритих просторів: житлових або будь-яких будівель, споруд, приміщень адміністративного, господарського, культурного, освітнього чи будь-якого іншого призначення: *Мета дисертації полягає у розробці ефективного механізму досягнення оптимального синергічного ефекту від взаємодії партнерів у **межах** спільного підприємства (О. Хитра); Ефективним стала розробка в **межах** школи так званого “географічного детермінізму” (Є. Моруняк); 3) лексеми – найменування спеціалізованих об’єктів громадського користування: *За словами Ірини Крупи, ухвали ЛМР про надання ТзОВ “Архібуд” ділянки під будівництво в **межах** парку “Знесіння” є незаконними, оскільки ця територія перебуває під потрійним природоохоронним захистом ЮНЕСКО* (<http://zik.com.ua/>); 4) лексеми – назви водних об’єктів, природних і штучних заглибин: *Визначено межові величини мінералізації у **межах** озер за існуючої системи водообміну між ними та р. Дунай (С. Кузніченко); 5) лексеми – найменування позаземного простору: **В межах** космосу* (<http://www.poetyclub.com.ua/>); 6) лексичні одиниці на позначення істот: *Струм часто буває когерентним, це означає, що поряд завжди є хвилі, подібні з хвилями лазера. Ці подібні лазеру вібрації можуть поширюватися в **межах** тіла людини, а також випромінюватися назовні* (<http://www.reyki.org>).*

Іменники та детерміновані ними субстантивовані прикметники й дієприкметники абстрактного значення надають просторовим сполукам додаткового відтінку об'єктності. Правильним буде називати прийменникові сполуки *у/в межах* + Р. в. іменника абстрактного значення, *у/в рамках* + Р. в. іменника абстрактного значення локативно-об'єктними. Субстантиви можуть мати різноманітні значення, що стосуються всіх видів життєдіяльності людини, а саме: 1) людського буття, його громадських, політичних та інших проявів: *В межах суспільства поступово формується прагнення до узгодження та ієрархії у фірмі* (С. Біла); *Азербайджан сподівається, що в рамках "Східного партнерства" буде полегшено візовий режим із Європейським Союзом* (<http://www.unian.net/>); 2) виявів внутрішнього світу людини: *У рамках долі. Історія дивізії "Галичина"* (Документальний фільм Тараса Хомича, 2005 р.); *Релігійна толерантність полягає в тому, що громадяни однієї країни в межах певної свободи обирають ту чи іншу віру* (Д. Глазунова); 3) суспільних організацій широкого масштабу: *У рамках проекту Міністерством оборони Російської Федерації відскановано та подано для Інтернет-доступу майже 10 мільйонів листів архівних документів і понад 30 тисяч паспортів військових поховань* (Полтавська Думка); 4) різноманітних видів людської діяльності: *Євроколії до Львова у межах підготовки до Євро-2012 не збудують* (www.stadion.lviv.ua); *У рамках розслідувань проти українського руху в районі Лубен заарештовані 23 особи і переведені до Кременчука* (<http://www.history.org.ua>); 5) певної кількості, певної міри вияву чого-небудь: *Висота робочої поверхні столу для ПК має бути в межах 680–800 мм, а ширина – забезпечувати можливість виконання операцій в зоні досяжності* (Закон України "Про охорону праці" від 14.10.1992 (ч. 1, ст. 6); 6) загальнонаукових та вузько спеціалізованих термінів: *Під новотвором розуміємо нове слово, утворене за певною словотвірною моделлю з власне українських або запозичених морфем у межах української мови* (К. Бритікова); *К. Хюбнер у рамках аналізу зміни методологічних парадигм у науці, показав, що наукова раціональність знаходить вирішальне значення тільки у рамках техногенної цивілізації, а також сформулював проблему суперечності історичного та позаісторичного у визначенні раціональності* (С. Бескаравайний); 7) різних сфер науки, людського пізнання: *Зародження етнопсихології у межах філософії* (www.prodiplom.com.ua); 8) загальнопросторових значень: *Мистецька освіта в межах культурного простору і часу* (www.newacorp.org.ua); *Поєднання відношень*

виникає тоді, коли НПО (лівобічний поширювач) повністю вміщується в рамках реалізованого правобічним поширювачем тривимірного простору (М. Степаненко).

Прийменниково-відмінкові сполучення *у/в межах* + Р. в., *у/в рамках* + Р. в. можуть уживатися як при дієсловах, так і без них. Відсутність вербативів найчастіше спостерігаємо в газетних та журнальних заголовках, назвах книг, подій, постанов тощо. Еліміновані дієслова на взірць **відбуватися**, **проходити** в таких реченнях є лексично зайвими. Дієслово **проходити** репрезентує абстрактну дію, не означаючи фізичного руху як такого. Незважаючи на семантику "відмежування" та "рамковості" дії, дієслова, що використовуються при аналізованих прийменникових сполуках, можуть мати значення як завершеності процесу, дії, стану, так і їхньої тривалості в часі. У реченнях із прийменниковими сполуками *у/в межах* + Р. в., *у/в рамках* + Р. в. основну увагу приділяємо не дії чи процесу, а саме локативу, у межах чи в рамках якого відбуваються певні процеси або дії

Буде не зайвим установити антонімічну пару аналізованих у пропонованому дослідженні прийменників. Загалом первинному прийменнику *у/в* протиставляється найчастіше прийменник **за** та його синонім **поза**. Можна визначити такі прийменникові протиставлення:

<i>у/в межах</i> з Р. в.	—	за межами з Р. в., поза межами з Р. в.
<i>у/в рамках</i> з Р. в.	—	за рамками з Р. в., поза рамками з Р. в.
<i>у/в межах</i> з Р. в.	}	дія, стан усередині певного простору,
<i>у/в рамках</i> з Р. в.		обмеженого кордонами
за межами з Р. в.	}	дія відбувається поза межами певного простору
поза межами з Р. в.		
за рамками з Р. в.		
поза рамками з Р. в.		

Первинні прийменники **за** та **поза** мають загальне значення дистантного місцеперебування та розташування об'єкта за чимось у горизонтальній площині. Основне значення прийменника **за** (виконання дії чи розміщення чогось з протилежного боку предмета) найвиразніше виявляється в конструкціях, утворених від назв тривимірних, двовимірних об'єктів. **Поза** (семантичний синонім прийменника **за**) вказує на поширення чи розміщення чогось безпосередньо за протилежною стороною об'єкта, по той бік чогось або за межами якогось простору [5, с.48–49].

Прийменникові сполуки **за межами** + Р. в., **поза межами** + Р. в., **за рамками** + Р. в., **поза**

рамками + Р. в. указують на реалізацію дії чи перебування чогось за кордонами локума. Уживаючись із конкретними іменниками, вони набувають локативного значення, із абстрактними – локативно-об'єктного. З огляду на те, що зазначені прийменникові сполуки є антонімами до вже досліджених **у/в межах** + Р. в., **у/в рамках** + Р. в., можна беззаперечно встановити лексичні класи субстантивів, з якими вони вживаються в текстах різних стилів сучасної української мови.

Отже, розглянувши функціонування синонімічних прийменникових сполук **у/в межах** + Р. в., **у/в рамках** + Р. в. та їхніх антонімічних пар, можна зробити висновок, що досліджувані одиниці набувають статусу прийменників. Основна сфера їхнього вживання – науковий, публіцистичний стилі. Утрачаючи поступово своє лексичне значення, іменники **межі** та **рамки** входять до сполук, що неминуче набувають ознак релятивності, уживаючись із субстантивами абстрактного значення.

Література

1. Балабан Г. С. Динамічні процеси в прийменниковій системі сучасної української літературної мови: дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Галина Степанівна Балабан. – К., 2007. – 283 с.
2. Теория функциональной грамматики: Локативность, Бытийность, Посессивность, Обусловленность / А. В. Бондарко, М. Д. Войекова, В. Т. Гак и др. – СПб.: РАН; Институт лингвистических исследований: Наука, 1996. – 229 с.
3. Вихованець І. Р. Прийменникова система української мови / І. Р. Вихованець – К.: Наук. думка, 1980. – 286 с.
4. Загнітко А. П. Словник українських прийменників. Сучасна українська мова / А. П. Загнітко, І. Г. Данилюк, Г. В. Ситар, І. А. Щукіна – Донецьк: ТОВ ВКФ “БАО”, 2007. – 416 с.
5. Іваненко З. І. Система прийменникових конструкцій адвербіального значення / З. І. Іваненко – К., Одеса: Вища школа, 1981. – 143 с.
6. Кучеренко І. К. Лексичне значення прийменника / І. К. Кучеренко // Мовознавство. – 1973. – № 3. – С. 12–23.
7. Кучеренко І. К. Теоретичні питання граматики української мови: Морфологія: У 2 ч. / І. К. Кучеренко. – К.: Вид-во Київ. ун-ту, 1961. – Ч. 1. – 172 с.
8. Кучеренко І. К. Теоретичні питання граматики української мови: Морфологія: У 2 ч. / І. К. Кучеренко. – К.: Вид-во Київ. ун-ту, 1964. – Ч. 2. – 159 с.
9. Мельничук О. С. Історичний розвиток функцій і складу прийменників в українській мові / О. С. Мельничук // Слов'янське мовознавство. – К., 1961. – Т. 3. – С. 124–194.
10. Новиков Л. А. Синонимические функции слов (Семантическая синонимия) / Л. А. Новиков // Русский язык в школе. – 1968. – № 1. – С. 18.
11. Черкасова Е. Т. Переход полнозначных слов в предлоги / Е. Т. Черкасова. – М.: Наука, 1967. – 280 с.

Kateryna Shapoval

Functional Space of Prepositional Fusions “in the limits of + Genitive Case” and “within + Genitive Case” in the Modern Ukrainian Language and Their Lexical-Semantic Connections

The article deals with the peculiarities of functioning of new locative derived prepositions “in the limits of + Genitive Case”, and “within + Genitive Case” in the modern Ukrainian press, scientific literature and official papers; synonymical and antonymical units are characterised.

Keywords: preposition, locality, abstract meaning, occasional usage, locum.

Екатерина Шаповал

Функциональное пространство предложных единиц в пределах +Р. п., в рамках + Р. п. в современном украинском языке и их лексико-семантические связи

В статье рассмотрены особенности функционирования новейших локативных производных предлогов **в пределах + Р. п., в рамках + Р. п.** в современной украинской прессе, научной литературе и официально-деловых документах; охарактеризованы синонимические и антонимические связи исследуемых предложных единиц.

Ключевые слова: предлог, локативность, абстрактное значение, окказиональное употребление, локум.

Надійшла до редакції 01.10.2010 р.

